

SENKIFÖLDJE BÖLCSEI – A ZSIDÓ SIKER RÉGI MAGYARÁZATAI (III.)

A HÜTLENSÉGI ELMÉLET

ÍRTA: BOLGÁR DÁNIEL - 2021-06-27

Társadalmi magyarázatok

A zsidó siker termelődéséről kidolgozott régi elméletek között nemcsak természeti (genetikai), hanem társadalmi magyarázatokat is találunk szép számban, amelyek éppúgy érdemelvűek, mint a természetet okolók. Ezek hívei amellett teszik le a garast, hogy a javak teljesítmény szerint oszlanak meg, csak hogy *a teljesítőképeség a szocializáció révén meghatározott*: mindenki egyenlőnek születik, csak nem mindenki egyformán jó helyre.

Az egyik nagy múltra visszatekintő tézis szerint a zsidók a szerencsésüket szerencsétlenségüknek, méghozzá kitaszíttóságuknak, pária helyzetüknek köszönhetik, aminek következtében ők lettek a világ első kapitalistái (*páriakapitalizmus-elméletek*).^[1] Egy másik úgy tartja, a zsidók érvényesülésüket a vallásuknak köszönhetik, ugyanis a judaizmus egyfelől intellektuális elvárásokat támasztott velük szemben, másfelől intellektuális képességekkel ruházta fel őket (*a vallási intellektualizmus elmélete*).^[2] Ezekről a teóriákról másutt írtam részletesen. Van még azonban néhány veretesebb társadalmi magyarázata a zsidó sikernek. A továbbiakban ezeket tárgyalom.

A hűtlenségi teória lényege

Ezt az elméletet kifejezetten a tudományos zsidó siker megmagyarázására ötlötték ki, habár más területekre is kiterjeszthető. Lényege szerint a zsidók azzal ütötték meg a főnyereményt, hogy elzsidótlanodtak.

A zsidó vallási intellektualizmus téziséhez hasonlóan ez a teória is azt meséli el, hogy a zsidók intellektualisták voltak, csak hogy ebben a sztoriban nem a zsidó vallás talaján létrejövő kultúra intellektualizálja őket, hanem éppen annak elhagyása. Ez a tézis is abból indul ki, amiből a páriakapitalizmus-elméletek: a zsidó idegennek számít. Csak hogy ez az állapot a hűtlenségi teória szerint kizárólag akkor kezd el sikereket termelni, amikor a zsidó immár nemcsak a keresztényeknek idegen, hanem a zsidóságtól is elidegenül.

Ennek a magyarázatnak a hőse tehát annak köszönheti előre jutását, hogy a zsidó hagyományhoz hűtlen lesz, a nem zsidók viszont nem engedik be teljes szívvel a saját köreikbe, és a jövevény még nem is elég járatos az ő hagyományukban, így a kulturális senkiföldjén találja magát. Ez a tradíció nélkülség individuális kínokkal, bizonytalansággal és feszültséggel jár. Ugyanakkor társadalmi előnyöket hoz a szenvedőnek, mivel képessé válik távolságtartással vizsgálni gondolkodásának tárgyát,

tájékoztatlansága kreativitásra, ötletességre szorítja, hiszen nem ismeri a dolgok bevett értelmezését. A zsidósághoz hűtlen zsidó így nem is tud másmilyen lenni, csakis eredeti.

A zsidó peremember típusa

A hűtlenségi elmélet az idegen, illetve a peremember szociológiai típusáról szóló diskurzustól nőtt ki. A 20. század elejének társadalomtudományában és közgondolkodásában sokat és többféle értelmezésben beszéltek az idegenről. Gondoljunk például Werner Sombart könyörtelen idegenjére, akinek Sombart a zsidó siker kialakulásának megmagyarázásában is kulcsszerepet szánt.^[3] Most az a nagy hatású leírás fontos nekünk az idegenről, amit Georg Simmel adott 1908-ban.

Az idegen Simmelnél az a vándor, aki rögzült. Ugyan nem utazik tovább, de attól még továbbra is vándornak tekintik. „*Potenciális vándor*”. Ott él, mégis távolinak észlelik, „*képes érintkezni minden egyes elemmel, miközben egyetlen egyhez sem kapcsolódik szervesen*”. Ez az állapot sajátos szellemi beállítottságot kölcsönöz az idegennek: nem köti „*megszokás, kegyelet vagy bármilyen előzmény*”, madártávlatból szemlél, a „*formális logikai kombinációkban [...] mozog otthonosan*”.^[4] Végso soron tehát tárgyilagosan gondolkodik.^[5] Az idegenség ennél fogva intellektuális többlettel jár. Az idegen pedig objektivitása miatt – különös módon – funkciót kap abban a közösségben, amelytől idegen. A zsidó az idegen nevezetes példája.^[6]

Simmel idegenje komfortosan érzi magát. Az idegen leírásának kialakult azonban egy olyan változata is, amelyben az idegen szorongó figurává vált. Így beszélt el a zsidók idegenségét például Lesznai Anna 1917-ben Magyarországon.^[7] A magabiztosságát veszített idegennek nevet Robert Ezra Park, a chicagói városszociológiai iskola vezéralakja adott. 1928-ban megjelent, Simmeltől kiinduló cikkében Park a modern, nagyvárosi civilizációban idegenként élő alakot *marginális embernek* nevezte el, akit nála is a zsidó példázott. Park margóra kerültje odanemtartozásából következően éppúgy felvilágosult gondolkodásra van ítélve, mint Simmel idegenje. Ám Park hőse sokkal nyugtalanabb Simmelénél.^[8] A peremembernek hiába felfokozott az öntudata, attól még bajban van, rossz a közérzete, krízise állandósul, feszült. Ő ugyanis nem szeretne kívül maradni, ám nem engedik be. Park marginálisának továbbá az is hangsúlyos tulajdonsága, hogy nemcsak azok közé nem tartozik, akik között él, de elidegenedett attól a világtól is, ahonnan elvándorolt.^[9]

Thorstein Veblen hűtlenségi elmélete

A zsidó peremember kínlóadásának sztoriját egy – ma már feltétlenül – világhírű amerikai társadalomtudós, a legjobban *A dologtalan osztály elmélete* című könyvéről ismert Thorstein Veblen kerekítette ki úgy, hogy az végül a zsidó sikertörténetbe torkolljon.

Veblen 1919-ben jelentette meg *A zsidók értelmi kiválósága a modern Európában* című cikkét. Kiinduló kérdése az volt, vajon jót vagy rosszat hoz-e, ha az általa különben szimpatikusnak tartott cionisták álma megvalósul, létrejön a zsidó állam, és a világ zsidói ott egyesülnek. A cionisták szerint úgy okoskodnak, hogy ha ez a kis nép szétszórva és megvetve ilyen nagy dolgokat vitt véghez, akkor még inkább sikeres lesz e terhektől megszabadulva saját országában. Veblen azonban azt gondolta, ha a zsidók nem is veszítenének a zsidók különvonalásával, a világ igen. Méghozzá azt veszítené el, amivel a zsidók hozzájárultak a tudományos haladáshoz. Veblen pedig úgy tudta, ez hatalmas érték: a modern tudományos kutatásban a zsidók nemcsak feltűnően sokan vesznek részt, hanem különleges minőséget is képviselnek. Ők a találékonyak, ők alkotják az új elméleteket, ők jutnak az új eredményekre. Képet rombolnak és utat keresnek. Szóval ők a tudományos haladás vezéralakjai.

Vajon miért gondolta Veblen, hogy a tudománynak ez a zsidó élcsapata odalenne a zsidó állam létrejöttével? Hiszen a világ szempontjából igazán nem oszt, nem szoroz, hogy budapesti vagy Tel Aviv-i lakcím szerepel-e a tudományos kutatás pionírjainak személyi igazolványában. Csakhogy Veblen arra jutott, a cionizmus győzelme elapasztaná a zsidó tudószenik utánpótlását, mert egynemű zsidó közegben nem tudna kialakulni az az újító szellemiség, ami a nem zsidók dominálta környezetben kitermelődött.

Veblen ugyanis úgy vélte, a zsidó kultúra önmagában nem alkalmas táptalaj a kreatív gondolkodás szárba szökkenéséhez, hiszen a zsidó nép hosszú történelme során sok dologban jeleskedett, de – fájdalom – a tudományos felfedezésben csak legújabbban. Ahhoz – érvelt Veblen –, hogy a zsidók közül sok-sok úttörő tudós kerüljön ki, szükség volt egy másik, a zsidónál nem kevésbé tunya, de a zsidókra nagy vonzerőt gyakorló kultúra jelenlétére, amit Európában a keresztények biztosítottak. A tudószenik ugyanis azokból a zsidókból kerültek ki – vélte –, akik engedtek a külvilág csábításának, vagyis a zsidóság renegátjaiból, mert a hűtlenségük felruházta őket a tudományos alkotómunka kellékeivel. Ezek a kellékek a következők: kétely, elfogulatlanság, mentesség az előítéletektől, a szokásos válaszok ismeretének hiánya.

A közösségből dezertáló zsidó úgy jut hozzá mindehhez, hogy először is ráébred, amit amonnan magával hozott, a konvencionális zsidó tudás, emitt értéktelen kacat. Ahogy Veblen mondja, minden hozott tudására rá van ütve a „»Krisztus előtt« jelzés”. A keresztények világában talált konvencionális tudáshoz ugyanakkor nem engedik hozzáférni. De nem is igen akarja elsajátítani, mivel ahogy a külső szemlélő pozíciójába kerül, felfedezi, hogy a keresztény világ hagyománya éppúgy prekonceptiók halmaza, mint az ő elhagyott zsidó hagyománya, ez a világ is lejárt szavatosságú szellemi táplálékot kínál, ahogy régi hazájában is ilyenekkel etették. A külvilág vonzereje a zsidóból tehát nem a nem zsidók világában bennfentes személyt csinál, hanem olyan embert, aki sehová sem tartozik, egyik kultúrában sem járatos, akinek semmilyen kérdésre nincsen készen kapott válasza. A zsidóságához hűtlen zsidó kényszerű kétkedő lesz, nem marad más támpontja, mint az értelem, és ettől az elé kerülő tárgyat annak látja, ami, nem annak, aminek a hagyomány mondja.^[10] Szellemi hajléktalanná válik, és nem tud mit tenni, félelemtől reszkető lábaival elindul felfedezni a világot. Bizonytalan lépései pedig,

amelyek mindig új utat taposnak, felverik az intellektuális csendet. Így születik meg az egykori zsidóból a kreativitás embere, senkiföldje bölcse.^[11]

Veblen eszmefuttatása bizonyára a legszebb szöveg, amit valaha írtak a zsidó sikerről. Vonzerejét tovább növeli, hogy minden magára valamit adó tudós legszívesebben magára ismerne a főszereplőjében, a tudományos haladást előrelendítő magányos hős romantikus figurájában, aki számkivetve, gyötrelmek között, de magát senki ember fiának alá nem vetve, csakis a tiszta tudománynak elköteleződve spekulál a senkiföldjén, és jut világrengető felismerésekre. Sajnos azonban ezzel a magyarázattal szemben is megfogalmazhatók ellenvetések.

Igaz-e a hűtlenségi elmélet?

A legrégebbi ellenérv az, hogy Veblen leírása igazából egy ember élettörténetére passzol, és történetesen ő sem volt zsidó. Hanem egy Norvégiából bevándorolt közép-nyugati farmer fia volt, aki felkerekedett világot látni, iskoláit elvégezve tudós lett, de egyetemi karrierje egy kínlódás volt, akadémia nem ölelte amúgy sem túl kíváncsós kebelére. Az azonban, hogy a tudományos élet peremére szorult, mintha nem megbéklyózta, hanem megihlette volna a gondolkodását. Munkái tele voltak ragyogó ötletekkel, iróniával, megkérdőjeleztek mindent, amit értek. E kérlelhetetlenül excentrikus tudós neve Thorstein Veblen volt.^[12]

A Veblen-életmű sok kutatója úgy vette tehát, hogy a hűtlenségi tézist kifejtő tanulmányban szereplő zsidókon magát a szerzőt kell érteni. A cikk Veblennek a saját maga zsenialitásáról, önbecsüléséről és gyötrelmeiről írt tudományszociológiai elemzése, amelyben a szerző megpróbálja meggyőzni magát, hogy volt értelme úgy élnie, ahogy tette. Az érveléssel csak az a gond, hogy manapság úgy látszik, Veblen marginalitása jelentős részben a Veblen-kutatás utólagos konstrukciója volt, nem pedig az életút valóságának sajátja.^[13]

A Veblen-tézisen gondolkodva Shulamit Volkov a császárkori Németország néhány kiemelkedő természettudósának karrierjét vizsgálta meg. Azt találta, hogy a zsidó szellemi elitből sokan tartoztak az inkább a széles körű, mintsem a szakszerű tudást vagy az eredetiséget megbecsülő, klasszikusokon pallérozódott, hagyománykövető értelmiségiek közé. És csak kevesen a specializálódó, hatékonyságot szem előtt tartó, a hagyományokhoz kevésbé kötődő, kritikus szelleműek sorába. Volkov tehát váratlan eredményre jutott: a zsidó tudósok arra, hogy a tudományos intézményrendszeren belül periférikus helyzetbe szorultak, nem rebellisséggel, hanem éppen fokozott konformizmussal feleltek, a tudós körökben mainstreamnek számító életstílushoz még a keresztény német tudósoknál is jobban ragaszkodtak.^[14]

Ám akármennyire érdekes ez az eredmény, a Veblen-tézis tesztelésére nem igazán alkalmas. Volkov ugyanis a legnagyobb hírnévnek örvendő, tehát tudományos munkásként kivétel nélkül újíto szellemű zsidó és keresztény kutatók kulturális

preferenciáinak vizsgálatát végezte el. A vebleni elgondolás érvényességét azonban nem az dönti el, hogyan aránylottak egymáshoz a konformista és a rebellis életszemléletű, kultúrafogyasztású, stílusú tudósok a zsidók, illetve a keresztények között, hanem az, hogy mennyien voltak a zsidó és nem zsidó kutatók közt a szakmai munkájukban, tudósként lázadók a normál tudomány mamelukjaihoz, a mindenkor túlnyomó többséget képező szürke közepszerhez képest.

A legegyszerűbben úgy érvelhetünk Veblen hűtlenségi elmélete ellen, ha megfigyeljük a zsidó sikeresség időbeli alakulását. Ha igaz, hogy a zsidók tudományos kreativitásának forrása az a szkeptikus alapállás, ami a hagyományos zsidó kultúra elhagyásából és a külvilág kultúrájának felületes ismeretéből születik meg, akkor csakis az lehet a várakozásunk, hogy minél több idő telt el a gettót körülvevő kulturális válaszfalak leomlása óta, vagyis minél kevésbé számítottak a zsidók a gettón kívüli világban outsidernek, annál kevesebb volt a zsidók nevéhez fűződő jelentős tudományos lelemény.^[15] Ehhez képest hiába jöttek-mentek az évek, a zsidó Nobel-díjasok száma nem egyre csökkent, hanem éppen egyre növekedett.^[16] Hiába sokkal rokonszenvesebbek Cion bölcseinél senkiföldje bölcsei, felmerül a gyanú, hogy attól még épp annyira kitaláltak.

Felhasznált irodalom

Bolgár Dániel 2016: Kíméletlen uzsorásokból kaftános puritánok: A zsidó páriakapitalizmus elméletének története. *Korall*, 17. 66. 164–195.

Bolgár Dániel 2021: Valóban a vallásuk miatt lettek sikeresek a zsidók? – A Wall Street bóherei. *24.hu* (<https://24.hu/tudomany/2021/01/03/zsidosag-vallas-sikeresség-usa-szociologia-tanulas-talmud-tanulmany-tortenelem/> – utolsó letöltés: 2021. június 10.)

Charpa, Ulrich 2017: Jews and Science. In: Hart, Mitchell B. – Michels, Tony (eds.): *The Cambridge History of Judaism. Volume VIII. The Modern World, 1815–2000*. Cambridge, Cambridge University Press, 988–1016.

Diggins, John P. 1978: *The Bard of Savagery. Thorstein Veblen and Modern Social Theory*. New York, Seabury Press (Continuum Books)

Eby, Clare Virginia 1994: Thorstein Veblen and the Rhetoric of Authority. *American Quarterly*, 46. 2. 139–173.

Edgell, Stephen 1996: Rescuing Veblen from Valhalla. Deconstruction and Reconstruction of a Sociological Legend. *The British Journal of Sociology*, 47. 4. 627–642.

Edgell Stephen 2015: *Veblen in Perspective. His Life and Thought*. Abingdon – New York, Routledge (*Studies in Institutional Economics*)

- Efron, Noah J. 2014: *A Chosen Calling. Jews in Science in the Twentieth Century*. Baltimore – Cincinnati, Johns Hopkins University Press – Hebrew Union College Press
- Feuer, Lewis S. 1953: Thorstein Veblen: the Metaphysics of the Interned Immigrant. *American Quarterly*, 5. 2. 99–112.
- Feuer, Lewis S. 1963: *The Scientific Intellectual. The Psychological & Sociological Origins of Modern Science*. New York – London, Basic Books
- Hanák Péter 1998: Alkotóerő és pluralitás Közép-Európa kultúrájában. *Budapesti Negyed*, 6. 4. 254–269.
- Hanák Péter 1999: Társadalmi peremlét és kulturális alkotóerő Bécsben és Budapesten (1890–1914). In: Uő.: *A kert és a műhely*. Budapest, Balassi, 230–262.
- Hobsbawm, Eric J. 2013: Enlightenment and Achievement: The Emancipation of Jewish Talent since 1800. In: Uő.: *Fractured Times. Culture and Society in the Twentieth Century*. New York, New Press, 61–76.
- Lerner, Max 1976 [1948]: Editor's Introduction. In: Thorstein Veblen: *The Portable Veblen*. Max Lerner (ed.) Harmondsworth, Penguin Books, 1–49.
- Lesznai Anna 1917: [Válasz.] In: N. N. (szerk.): *A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század körkérdése*. Budapest, Társadalomtudományi Társaság (*A Huszadik Század Könyvtára*, 64), 104–109.
- Levine, Donald N. 1977: Simmel at a Distance: On the History and Systematics of the Sociology of the Stranger. *Sociological Focus*, 10. 1. 15–29.
- Mendes-Flohr, Paul R. 1991: *Divided Passions. Jewish Intellectuals and the Experience of Modernity*. Detroit, Wayne State University (*The Culture of Jewish Modernity*)
- Oppenheimer, Franz 1911: A zsidók és a gazdasági élet. *Huszadik Század*, 12. 7. 1–19.
- Pál Eszter 2019: Simmel Amerikában: az idegen és a marginális ember. *Replika*, 3. 63–76.
- Park, Robert E. 1928: Human Migration and the Marginal Man. *The American Journal of Sociology*, 33. 6. 881–893.
- Patai, Raphael 1996: *The Jewish Mind*. Detroit, Wayne State University Press
- Riesman, David 1953: *Thorstein Veblen. A Critical Interpretation*. New York – London, Charles Scribner's Son (*Twentieth Century Library*)
- Rosenberg, Bernard 1955: Thorstein Veblen: Portrait of the Intellectual as a Marginal Man. *Social Problems*, 2. 3. 181–187.

Schütz, Alfred 1984 [1944]: Az idegen. In: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat, 405–413.

Simmel, Georg 2004 [1908]: Exkurzus az idegenről. In: Biczó Gábor (szerk.): *Az idegen. Variációk Simmeltől Derridáig*. Debrecen, Csokonai, 56–60.

Stonequist, Everett V. 1942: The Marginal Character of the Jews. In: Graeber, Isacque – Britt, Steuart Henderson (eds.): *Jews in a Gentile World. The Problem of Anti-Semitism*. New York, Macmillan Company, 296–310.

Üveges Bence: Gazdaság és felekezet Pápán a XIX. században. Kísérlet a páriakapitalizmus-elmélet empirikus vizsgálatára. *Acta Papensia*, 21. 1–2. 1–82.

Veblen, Thorstein 1919: The Intellectual Pre-eminence of Jews in Modern Europe. *Political Science Quarterly*, 34. 1. 33–42.

Volkov, Shulamit 2001: Jewish Scientists in Imperial Germany. (Parts I and II.) *Aleph*, 1. 1. 215–281.

Volkov, Shulamit 2006: *German, Jews, and Antisemites. Trials in Emancipation*. Cambridge – New York, Cambridge University Press

[1] Bolgár 2016. Lásd még Üveges 2021.

[2] Bolgár 2021.

[3] Bolgár 2016: 168–170.

[4] Simmel 2004: 57–58.

[5] Franz Oppenheimer (1911: 14) Sombarttal vitatkozva ugyanezt a tárgylagosságot tulajdonította a zsidóknak, ám ő úgy vélte, a zsidók ezt a többnyelvűségüknek köszönhetik, mert ennél fogva a hangalak (a szó) és a jelentés (a dolog) számukra nem olvad egybe.

[6] Simmel 2004.

[7] Lesznai 1917.

[8] Levine 1977: 17–18, Pál 2019: 70–72.

[9] Park 1928: 888–893, Stonequist 1942.

[10] Vö. Schütz 1984: 412.

[11] Veblen 1919. – Veblen hűtlenségi elmélete jelentős hatással volt a zsidó tudományos tehetség más magyarázataira is. Lewis Feuer elbeszélésében eltűnnek Veblen zsidó képrombolójának aggodalmai. Nála a zsidót nem a talajvesztettség kényszere, hanem a régi hagyománnyal szembeni lázadás forradalmi lendülete viszi új utakra a

tudományban. Feuer ugyanis úgy találta, hogy a judaizmus kultúrája eredetileg a „*mérsékelt hedonizmus*” etikáján nyugodott. A gettó kényszerű körülményei között azonban megromlott ez az erkölcs, és féltőssé, bezárkózóvá, a kreativitást akadályozóvá, az érzelmi biztonságot keresővé vált a zsidó kultúra. Az emancipáció azonban szükségtelessé tette a „*mazochista aszkézist*”, és a zsidóság évszázadokon át elnyomva tartott igazi szelleme most valósággal kirobbant, „*libertárius hedonizmusként*” jelentkezett, és ez a felszabadultság dolgozik a Veblen által leírt zsidó tudományos úttörő típusában (Feuer 1963: 297–318). Paul Mendes-Flohr nem abból indult ki, amiből Veblen, vagyis, hogy a zsidó homo novus nem ismerheti a keresztények hagyományát elég bensőségesen. Inkább úgy gondolkodott, hogy a modern zsidó tudós műveltségi szempontból igenis bennfentes, csak hogy egyúttal társadalmi outsider, ezért nem tölthet be képzettségének megfelelő pozíciókat, és az ebből a státuszinkonzisztenciából adódó feszültség miatt fordul a művelt zsidók egy része a fennálló normák ellen, ez vezet a zsidó kritikai értelmiségi típusának kialakulásához (Mendes-Flohr 1991: 23–53). Ezzel szemben Noah J. Efron (2014: 9–11, 26–27) épp azzal igyekszik magyarázni a zsidók vonzódását a tudományos pályához, hogy oda beengedték a zsidókat, a tudomány érzéketlen volt a származásra más területekhez képest, a tudományban a zsidók kivívhatták a befogadásukat, sőt változtathattak is azon a világon, amelybe törekedtek. Veblenére emlékeztető módon, de rá nem hivatkozva mutatja be a zsidó érvényesülést Hobsbawm 2013. Magyarországon eddig, tudomásom szerint, egyedül Hanák Péter hivatkozott Veblen elméletére (1998: 261, 1999: 261).

[12] Például Charpa 2017: 1013, Diggins 1978: 39–41, Eby 1994: 163–164, Feuer 1953: 105–106, Lerner 1976: 48–49, Riesman 1953: 26, 132, Rosenberg 1955: 181–182.

[13] Például Edgell 1996, Edgell 2015: 30–56.

[14] Volkov 2001, Volkov 2006: 224–247.

[15] Patai 1996: 332–333.

[16] Patai 1996: 339–342, 547–550, http://www.jinfo.org/Nobel_Prizes.html (utolsó letöltés: 2021. június 10.)